

Η ιστορική στιγμή της πειθαρχίας είναι εκείνη όπου γεννιέται μια τέχνη του ανθρώπινου σώματος που το καθιστά τόσο πιο υπάκουο όσο είναι πιο χρήσιμο και αντιστρόφως. Γεννιέται μια "πολιτική ανατομία της λεπτομέρειας" που είναι συγχρόνως μια μηχανική της εξουσίας: η πειθαρχία κατασκευάζει σώματα και εξασκημένα, σώματα "πειθήνια"... (το κείμενο η ευθύνη δικά μου)

Michel Foucault: ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ

μέρος 1ο.

Ο Foucault, στα έργα του μέχρι και την Αρχαιολογία της Γνώσης δίνει την κύρια έμφαση στον ίδιο το λόγο ' στις μετέπειτα μελέτες του για την γένεση της φυλακής και την σεξουαλικότητα αυτό που εξετάζεται άμεσα είναι οι σχέσεις εξουσίας και γνώσης, η διαπλοκή των σχηματισμών του λόγου με τα πεδία εκτός λόγου. Η μεταστροφή της προσοχής στην «θέληση για γνώση» είναι που θα σηματοδοτήσει ακριβώς τη μετάβαση από την Αρχαιολογία της Γνώσης στην Επιτήρηση και Τιμωρία. Οι πολύπλοκες διασυνδέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στις πρακτικές του λόγου και αυτές εκτός λόγου («μορφές παραγωγής, κοινωνικές σχέσεις, πολιτικοί θεσμοί») περιγράφονται από τον Foucault ως ανώνυμες, ως εκδηλώσεις μιας θέλησης για γνώση. Ο ίδιος θα χαρακτηρίσει την γνώση ως «ένα "επιτόκιο" πίσω από το οποίο βρίσκεται κάτι διαφορετικό από την ίδια: η δράση των ενστίκτων, παρορμήσεων, πόθων, φόβων και της επιθυμίας της οικειοποίησης. Η γνώση παράγεται στη σκηνή όπου αυτά τα στοιχεία παλεύουν το ένα ενάντια στο άλλο».[1]

Η πρώτη λοιπόν ουσιαστικά γενεαλογική ανάλυση του Foucault εμφανίζεται στο έργο Επιτήρηση και Τιμωρία.[2] Εδώ εξετάζεται ο μετασχηματισμός των μορφών τιμωρίας που συνδέεται με τη γέννηση της φυλακής, η διάκριση μεταξύ εγκληματιών και «καλών παιδιών» ' αναλύονται οι σχέσεις ανάμεσα στην εξουσία, τη γνώση και το σώμα. Το σώμα προσδιορίζεται πλέον ρητά ως το άμεσο αντικείμενο της λειτουργίας των σχέσεων εξουσίας στη σύγχρονη κοινωνία: η προσοχή εστιάζεται «στις σχέσεις εξουσίας και γνώσης που περιβάλλουν τα ανθρώπινα σώματα και τα καθυποτάσσουν μετατρέποντάς τα σε αντικείμενα γνώσης».[3] Στη συγκεκριμένη μελέτη, ο Foucault επιδιώκει να διατυπώσει μια «γενεαλογική ιστορία του σύγχρονου επιστημονικο-δικαστικού συμπλέγματος, όπου στηρίζεται η κολαστική εξουσία, από όπου αντλεί τη δικαιολόγησή της και τους κανόνες της», με στόχο τελικά να γίνει κατανοητό με ποιον τρόπο «μια εξειδικευμένη μέθοδος καθυπόταξης κατόρθωσε να δημιουργήσει τον άνθρωπο ως αντικείμενο γνώσης, κατάλληλο για μια πραγματεία με "επιστημονικό" χαρακτήρα».[4]

Το έργο ξεκινάει με δύο περιγραφές: η μια αφορά τον δημόσιο βασανισμό και την εκτέλεση ενός «βασιλοκτόνου», του Damiens, το 1757 ' η δεύτερη αφορά τους κανόνες και το

ημερήσιο πρόγραμμα δραστηριοτήτων (κανόνες πρωινής έγερσης, προσευχής, εργασίας, γευμάτων, μόρφωσης, ψυχαγωγίας, προσωπικής υγιεινής κλπ.) που ίσχυσαν στον «Οίκο νέων φυλακισμένων του Παρισιού». Τα δύο στιγμιότυπα έχουν απόσταση περίπου 80 χρόνων. Η έντονη αντίθεσή τους σημειοδοτεί έναν θεμελιώδη μετασχηματισμό στις ποινικές πρακτικές: το δημόσιο θέαμα ενός πληθωρικού σωματικού βασανισμού θα δώσει τη θέση του σε μια λεπτολόγα μορφή σωφρονισμού. Τώρα, ο κύριος στόχος της τιμωρίας έχει μετατεθεί από το σώμα στην «ψυχή». Ωστόσο το σώμα, αν και δεν αποτελεί πλέον το άμεσο αντικείμενο των ποινικών πρακτικών, εξακολουθεί να υπόκειται στην ποινική δικαιοδοσία: εγκλείεται στη φυλακή, εξαναγκάζεται να εργαστεί, υποβάλλεται σε σεξουαλική στέρηση και σε μια σειρά άλλους περιορισμούς.

Η μελετητές της ποινικής ιστορίας δίνουν συνήθως ιδιαίτερη έμφαση στην βαθμιαία ελάττωση της σοβαρότητας των ποινών τα τελευταία 200 χρόνια. Ο Foucault, δεν διαφωνεί, θεωρεί όμως πως οι βασικοί μετασχηματισμοί δεν ήταν ποσοτικής φύσης – λιγότερη αυστηρότητα, πόνος ή σκληρότητα κλπ. – αλλά ποιοτικής: «μετατόπιση του ίδιου του αντικειμένου της κολαστικής πράξης» από το σώμα του παραβάτη στην «ψυχή» του ατόμου ' οι δικαστές δεν δικάζουν τα εγκλήματα αλλά το άτομο, το τι είναι και το τι μπορεί να είναι, πρόσθετοι φορείς εξουσίας έχουν αποκτήσει το δικαίωμα της κρίσης (γιατροί, κοινωνικοί λειτουργοί), ενώ πλέον μια ποινή στοχεύει τώρα περισσότερο στην «αγωγή» του εγκληματία.

Ο Foucault θεώρησε την τιμωρία και την φυλακή ως ανήκουσες σε μια «πολιτική τεχνολογία του σώματος». Η εξέτασή του έλαβε ως αφετηρία της όχι κάποια ιστορία του θεσμού αλλά τις εξεγέρσεις που έλαβαν χώρα σε διάφορες φυλακές από τα τέλη της δεκαετίας του 1960.[5] Αυτές υπήρξαν αντιστάσεις ενάντια στην ίδια την υλικότητα της φυλακής και την τιμωρία των οργάνων εξουσίας. Σε μια πορεία, το σώμα δεν απελευθερώθηκε από τα δεσμά του, αλλά μάλλον εκτοπίστηκε σε δευτερεύουσα θέση από την εμφάνιση της νέας τεχνολογίας της εξουσίας, της πειθαρχίας.

Οι τρεις γενικά κύριοι ιστορικοί τρόποι οργάνωσης της εξουσίας για τιμωρία, υπήρξαν, ο ποινικός βασανισμός, η ανθρωπιστική αναμόρφωση και η ποινική εγκάθειρξη. Ο βασανισμός, ένα λεπτομερώς διαβαθμισμένο και διαφοροποιημένο σύνολο τεχνικών για πρόκληση πόνου, συνδέεται με την μοναρχικό νόμο και την ηγεμονική εξουσία: καταπάτηση του νόμου σήμαινε παραβίαση της θέλησης του ηγεμόνα. Πρόκειται για μια τιμωρία υπερβολικά βίαιη, δημόσια, τελετουργική, θεαματική. Η τεχνική αυτή συσχετίζει «το είδος του σωματικού πλήγματος, την ποιότητα, την ένταση, τη διάρκεια της οδύνης με τη σοβαρότητα του εγκλήματος, την προσωπικότητα του εγκληματία, την κοινωνική τάξη των θυμάτων».[6] Ο βασανισμός αποτελούσε επίσης μέσο απόσπασης ομολογίας ενοχής, η οποία επικύρωνε και την αλήθεια της «μυστικής προκαταρκτικής εξέτασης» του αδικήματος. Οι σχέσεις εξουσίας και αλήθειας θα συναρθρωθούν, γράφει ο Foucault, πάνω στο σώμα.

Ο τελετουργικός χαρακτήρας των βασανιστηρίων αποτελούσε ένδειξη ηγεμονικής δύναμης, αποκάλυπτε «δημόσια τη σχέση εξουσίας από την οποία ο νόμος αντλούσε τη δύναμή του».[7] Ο στόχος εντούτοις του παραδειγματισμού μπορούσε να αντιστραφεί: το θέαμα, ειδικά στην οριακή μορφή της εκτέλεσης, ενδογενώς ασταθές μπορούσε να προκαλέσει εξέγερση των μαζών, λόγω της συμπάθειάς τους στον παραβάτη. Λόγω συχνών κοινωνικών ταραχών ο δημόσιος βασανισμός συνδέθηκε με πολιτικούς κινδύνους. Οι ενδείξεις αλληλεγγύης σε μικροπαραβάτες («αλήτες, ψευδο-επαίτες, απόρους, πορτοφολάδες, κλεπταποδόχους και μεταπωλητές») και η διέγερση όχι φόβου αλλά αντίστασης από τον πληθυσμό, ανάγκασαν τους μεταρρυθμιστές τον 18ο αιώνα να επικρίνουν την υπερβολική βία και σταδιακά να καταργήσουν τις τελετουργίες αυτές.

Οι μεταρρυθμίσεις οι οποίες κρίνονται συνήθως ως ενδείξεις επιείκειας, ανθρωπισμού και «προοδευτικότητας», για τον Foucault αποτελούν μέρος μιας γενικής «τάσης για μια δικαιοσύνη πιο ευέλικτη και πιο επιδέξια, για μια πιο αυστηρή ποινική αστυνόμευση του κοινωνικού σώματος».[8] Ο στόχος τους ήταν μια αποτελεσματικότερη, σταθερότερη, λεπτομερέστερη οικονομία της τιμωρίας. Τώρα δε, η παράβαση δεν θα θεωρείται πλέον πως στρέφεται ενάντια στη θέληση του ηγεμόνα αλλά ενάντια στην ίδια την κοινωνία, ενάντια στο κοινωνικό συμβόλαιο των ανθρώπων. Λεπτοί υπολογισμοί θα πρέπει να προσδιορίσουν την κατάλληλη, ελάχιστη απαραίτητη τιμωρία για την αποτροπή της επανάληψης της παράβασης. Οι ποινές πρέπει να επιλέγονται επίσης με κριτήριο την επίδραση που ασκούν στη σκέψη εκείνων οι οποίοι δεν έχουν διαπράξει κάτι αξιόποιο ' η «οικονομικά ιδανική ποινή είναι ελάχιστη γι' αυτόν που την υφίσταται [...] και υπέρμετρη γι' αυτόν που την φαντάζεται».[9] Η δικαστική και ποινική διαδικασία πρέπει να χαρακτηρίζεται από διαύγεια και βεβαιότητα. Τέλος, η σωφρονιστική πρακτική, εγκαταλείποντας το «ιεροεξεταστικό» μοντέλο, υπόκειται πλέον σε «ένα περίπλοκο σύστημα όπου συμπλέκονται, για να σχηματίσουν την "εσωτερική" πεποίθηση του δικαστή, ετερογενή στοιχεία επιστημονικής απόδειξης, αισθητής σαφήνειας και κοινού νου».[10]

Είναι η στιγμή κατά την οποία πλήθος επιστημονικών μορφών λόγου θα αρχίσουν να διεισδύουν στην ποινική διαδικασία. Απαιτείται τώρα η ταξινόμηση και η κατηγοριοποίηση των παρανομιών και των τιμωριών. Η εξέταση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του εγκληματία θα έχει στόχο την ολοκληρωτική σύμπτωση ανάμεσα στις παραβάσεις και τις επιδράσεις της τιμωρίας. Πρόκειται για μια διαδικασία εξατομίκευσης των ποινών: εμφανίζεται ένα ενδιαφέρον για τον κατηγορούμενο, την φύση του, τον τρόπο ζωής του, τη βιογραφία του. Η εξατομίκευση αυτή θα οδηγήσει σε δύο ειδών αντικειμενοποιήσεις: σε αυτή του εγκλήματος (σύστημα κοινών κανόνων) και σ' αυτή του εγκληματία (ως άτομο «για το οποίο πρέπει να επιτευχθεί μια ορισμένη γνώση σύμφωνα με συγκεκριμένα κριτήρια»).[11]

Πολλοί από τους μεταρρυθμιστές έκριναν πως η ποινική φυλάκιση δεν μπορούσε να αντιστοιχιστεί στο έγκλημα ' δεν είχε επίδραση στο κοινό ' ήταν πολυδάπανη ή και επιβλαβής για την κοινωνία ' προκαλούσε την αύξηση της εγκληματικότητας των κρατουμένων. Δεδομένων όλων αυτών των αντιλήψεων, πώς ο ποινικός εγκλεισμός

κατέληξε, μέσα σε ένα εξαιρετικά βραχύ χρονικό διάστημα, να αποτελέσει την κύρια, παραδειγματική μορφή τιμωρίας; Για τον Foucault, η εντυπωσιακή αυτή ανάδυση του θεσμού της φυλακής συνδέεται αναπόσπαστα με την ανάπτυξη της «πειθαρχικής τεχνολογίας της εξουσίας» και με τις σχετικές μορφές γνώσης για το άτομο. Οι πειθαρχικές μέθοδοι, πρακτικές από καιρό καθιερωμένες σε μοναστήρια, στρατούς και εργαστήρια, σε έναν επόμενο χρόνο θα μετατραπούν σε «γενικές φόρμουλες κυριαρχίας».

Θα αναφερθούμε αμέσως παρακάτω εκτενέστερα και πιο συγκεκριμένα στην πειθάρχηση, καθώς και στους βασικούς στόχους του Πανοπτικού σχήματος του Bentham: «ταυτόχρονη επιτήρηση και παρατήρηση, βεβαιότητα και γνώση, ατομικοποίηση και συνολικό άθροισμα, απομόνωση και διαφάνεια».[12] Οι στόχοι αυτοί όπως είδαμε, βρήκαν στο ίδρυμα της φυλακής τη βέλτιστη υλοποίησή τους. Εκτός από χώρο κράτησης και στέρησης της ατομικής ελευθερίας, η φυλακή αποτέλεσε και ένα μέρος όπου η γνώση συγκεντρώνεται και εφαρμόζεται με επιδίωξη την αναμόρφωση και την “ομαλοποίηση”.

Πολιτική τεχνολογία του σώματος και μικροφυσική της εξουσίας

Το σώμα ο Foucault θεωρεί πως υπάγεται άμεσα σε ένα πολιτικό πεδίο: "οι συσχετισμοί εξουσίας ασκούν πάνω του άμεσο έλεγχο ' το επενδύουν, το σημαδεύουν, το δαμάζουν, το βασανίζουν, το υποβάλλουν σε αναγκαστική εργασία, το υποχρεώνουν σε συμμετοχή σε τελετουργίες, απαιτούν από αυτό σήματα".[13] Η πολιτική επένδυση του σώματος συνδέεται με την οικονομική του χρησιμοποίηση: το σώμα μετατρέπεται σε χρήσιμη δύναμη μόνο αν γίνει σώμα παραγωγικό και σώμα καθυποταγμένο. Η καθυπόταξη αυτή δεν αποκτάται με μόνα εργαλεία τη βία ή την ιδεολογία ' μπορεί κάλλιστα να είναι άμεση, σωματική, να χρησιμοποιεί τη δύναμη ενάντια στη δύναμη και εντούτοις να μην είναι βίαιη ' μπορεί να είναι υπολογισμένη, οργανωμένη, να μην χρησιμοποιεί όπλα ή τρομοκρατία και εντούτοις να παραμένει σωματική. "Μπορεί, δηλαδή, γράφει ο Foucault, να υπάρχει εκεί μια ορισμένη "γνώση" του σώματος που δεν είναι ακριβώς η επιστήμη της λειτουργίας του, και μια κυριαρχία πάνω στις δυνάμεις του που είναι κάτι περισσότερο από την δυνατότητα να υπερνικηθούν: η γνώση αυτή και η κυριαρχία αποτελούν εκείνο που θα μπορούσε να ονομαστεί πολιτική τεχνολογία του σώματος".[14]

Αυτή την τεχνολογία δύσκολα θα μπορούσε κανείς να την εντοπίσει σε έναν καθορισμένο θεσμικό τύπο ή σε έναν κρατικό μηχανισμό. Αυτοί είναι εκείνοι που προσφεύγουν σε αυτήν: χρησιμοποιούν ορισμένες από τις μεθόδους της ενώ αυτή με τους μηχανισμούς και τις ενέργειές της βρίσκεται σε ένα ολότελα διαφορετικό επίπεδο. Πρόκειται για μια μικροφυσική της εξουσίας που ενεργοποιείται από τα συστήματα και τους θεσμούς, αλλά

που η εγκυρότητά της τοποθετείται ανάμεσα στις τεράστιες αυτές λειτουργίες και στα ίδια τα σώματα με την υλικότητά τους και τις δυνάμεις τους. Η μελέτη της μικροφυσικής αυτής προϋποθέτει ότι η εξουσία "δεν εκλαμβάνεται ως ιδιοποίηση αλλά σαν στρατηγική, πως οι κυριαρχικές της ενέργειες δεν αποδίδονται σε έναν "σφετερισμό", αλλά σε μέτρα, σε ελιγμούς, σε τακτικές, σε τεχνικές, σε λειτουργίες ' πως αποκρυπτογραφείται σ' αυτήν μάλλον κάποιο πλέγμα από σχέσεις πάντοτε τεταμένες, πάντοτε σε δραστηριότητα, παρά σε κάποιο προνόμιο που κάποιος το κατέχει ' πως της δίνεται για πρότυπο μάλλον η αδιάκοπη διαμάχη, παρά το συμβόλαιο που διενεργεί μια παραχώρηση ή μια κατάκτηση που σφετερίζεται κάποιο πεδίο. Πρέπει, κοντολογίς, να δεχτούμε πως η εξουσία αυτή ασκείται, δεν κατέχεται, πως δεν είναι το αποκτημένο ή το διατηρημένο "προνόμιο" της κυρίαρχης τάξης, αλλά «το συνολικό αποτέλεσμα των στρατηγικών της θέσεων - αποτέλεσμα που φανερώνει, και μάλιστα κάποτε ανανεώνει τη θέση εκείνων που κυριαρχούνται».[15]

Από την άλλη μεριά η εξουσία αυτή δεν επιβάλλεται απλώς και μόνο σαν υποχρέωση ή σαν απαγόρευση σ' αυτούς που δεν την κατέχουν ' τους περιβάλλει, τους χρησιμοποιεί σαν διάμεσο, στηρίζεται πάνω τους ακριβώς όπως αυτοί, στον αγώνα τους εναντίον της, στηρίζονται με τη σειρά τους στη λαβή που ασκεί πάνω τους. Οι σχέσεις λοιπόν αυτές έχουν βαθιές ρίζες στα στρώματα της κοινωνίας, δεν εντοπίζονται στις σχέσεις Κράτους- πολίτη ή στα όρια των τάξεων, δεν αντιγράφουν στο επίπεδο των ατόμων, των σωμάτων, της συμπεριφοράς, τη γενικότερη μορφή του Νόμου ή της Κυβέρνησης. Τέλος, δεν είναι μονοσήμαντες: προσδιορίζουν αναρίθμητα σημεία αναμέτρησης, εστίες αστάθειας, που η καθεμιά τους ενέχει κινδύνους σύγκρουσης, πάλης ή τουλάχιστον αναστροφής των συσχετισμών δυνάμεων. Η ανατροπή των "μικροεξουσιών" αυτών δεν υπακούει λοιπόν στο νόμο του "όλα ή τίποτα" ' δεν είναι κεκτημένη μια για πάντα από έναν καινούριο έλεγχο των μηχανισμών, ούτε και από μια νέα λειτουργία ή κατάλυση των θεσμών ' αντίθετα τα εντοπισμένα επεισόδιά της εγγράφονται στην ιστορία μονάχα εξαιτίας των αποτελεσμάτων που η ανατροπή αυτή επιφέρει σε ολόκληρο το πλέγμα όπου έχει παγιδευτεί.

Θα πρέπει επίσης, σύμφωνα με τον Foucault, να απαρνηθούμε εκείνη την παράδοση που θέλει τη γνώση να υπάρχει μονάχα εκεί όπου αναστέλλονται οι σχέσεις εξουσίας. Θα πρέπει αντί αυτού να δεχτούμε πως η εξουσία παράγει γνώση (και όχι μόνο ευνοώντας την επειδή την εξυπηρετεί, ή εφαρμόζοντάς την επειδή της είναι χρήσιμη) ' "εξουσία και γνώση άμεσα αλληλοεξαρτιούνται ' δεν υπάρχει σχέση εξουσίας χωρίς συσχετισμένη σύσταση ενός πεδίου γνώσης, ούτε και γνώση που να μην προϋποθέτει και να μην αποτελεί ταυτόχρονα σχέσεις εξουσίας".[16] Οι σχέσεις λοιπόν εξουσίας-γνώσης δεν θα πρέπει να έχουν ως αφητηρία ανάλυσης ένα υποκείμενο γνώσης ελεύθερο ή μη σε σχέση με το σύστημα εξουσίας ' αντιθέτως, το υποκείμενο που κατέχει τη γνώση, τα αντικείμενα της γνώσης και οι διάφοροι τρόποι της είναι αποτελέσματα των αλληλεξαρτήσεων της εξουσίας-γνώσης και των ιστορικών τους μεταλλαγών. Οι σχέσεις εξουσίας και γνώσης "περιβάλλουν τα ανθρώπινα σώματα και τα καθυποτάσσουν μετατρέποντάς τα σε αντικείμενα γνώσης".[17]

Η ανάλυση του Foucault για την μικροφυσική της εξουσίας προϋποθέτει την απάρνηση της αντίθεσης "βία-ιδεολογία", της μεταφορικής έννοιας της ιδιοκτησίας, του πρότυπου του συμβολαίου ή εκείνου της κατάκτησης, ενώ επίσης, όσον αφορά τη γνώση, προϋποθέτει την απάρνηση της προτεραιότητας του υποκειμένου.

Οι "πειθαρχίες"

Στην κλασική εποχή λοιπόν, το σώμα γίνεται αντικείμενο και στόχος της εξουσίας. Πάνω του ασκείται ένας πολύ λεπτομερής καταναγκασμός που εξασφαλίζει τον επιθυμητό έλεγχο στο ίδιο το επίπεδο της μηχανικής - κινήσεις, χειρονομίες, στάσεις, ταχύτητα: "εξουσία απειροελάχιστη πάνω στο ενεργό σώμα". Το αντικείμενο του ελέγχου δεν είναι πλέον τα σημαίνοντα στοιχεία της συμπεριφοράς αλλά η οικονομία, η αποτελεσματικότητα των κινήσεων: ο καταναγκασμός επιδρά περισσότερο πάνω στις δυνάμεις παρά στα σήματα ' η πιο σημαντική τελετή είναι η άσκηση. Ο τρόπος τέλος, του ελέγχου ενέχει έναν αδιάλειπτο καταναγκασμό που δίνει περισσότερο βάρος στην ίδια τη διαδικασία παρά στα αποτελέσματά της και που αστυνομεύει το χώρο, τον χρόνο και τις κινήσεις. Τις μεθόδους αυτές, οι οποίες επιτρέπουν το σχολαστικό έλεγχο των δραστηριοτήτων του σώματος, εξασφαλίζουν την σταθερή καθυπόταξη των δυνάμεών του και επιβάλλουν μια σχέση υπακοής-χρησιμότητας, τις ονομάζει ο Foucault "πειθαρχίες".

Οι πειθαρχίες εξελίχτηκαν τον 18ο αιώνα σε γενικούς τύπους κυριαρχίας. Είναι διαφορετικές από τη δουλεία μια και δεν βασίζονται σε μια σχέση ιδιοποίησης των σωμάτων ' είναι διαφορετικές επίσης από την υπηρετικότητα που είναι μια σχέση κυριαρχίας σταθερής, μαζικής, ολικής, μη-αναλυτικής, απεριόριστης και θεσπισμένης με την μορφή της βούλησης του αφέντη ' διαφορετικές ακόμη από την υποτέλεια που αποτελεί μια σχέση υποταγής κωδικοποιημένης στον μέγιστο βαθμό, αλλά απόμακρης και που αφορά όχι τόσο τις δραστηριότητες του σώματος όσο τα προϊόντα της εργασίας και τα τελετουργικά σημάδια της υποταγής στον ηγεμόνα ' είναι τέλος, διαφορετικές από τον ασκητισμό και τις "πειθαρχίες" μοναστικού τύπου που εξασφαλίζουν την εγκατάλειψη μάλλον παρά την αύξηση της χρησιμότητας.

Η ιστορική στιγμή της πειθαρχίας λέει ο Foucault είναι εκείνη όπου γεννιέται μια τέχνη του ανθρώπινου σώματος που το καθιστά τόσο πιο υπάκουο όσο είναι πιο χρήσιμο και αντιστρόφως. Γεννιέται μια πολιτική ανατομία της λεπτομέρειας που είναι συγχρόνως μια μηχανική της εξουσίας: η πειθαρχία κατασκευάζει σώματα και εξασκημένα, σώματα "πειθήνια" ' διασπά τη δύναμη του σώματος και από τη μια τη μετατρέπει σε "επιδεξιότητα", σε "ικανότητα", ενώ από την άλλη αντιστρέφει την δύναμη και τη μετατρέπει σε σχέση αυστηρής υποταγής. "Αν η οικονομική εκμετάλλευση διαχωρίζει την εργασιακή δύναμη από το προϊόν της εργασίας, ο πειθαρχικός καταναγκασμός στερεώνει μέσα στο σώμα τον τυραννικό δεσμό ανάμεσα σε μια αυξημένη επιδεξιότητα και σε μια μεγαλύτερη δυνάστευση".[18]

Ο Foucault θα επιδιώξει να γράψει αυτή την "ιστορία της ωφελμιστικής εκλογίκευσης της λεπτομέρειας στην ηθική λογιστική και στον πολιτικό έλεγχο".[19]

[1] D.F. Bouchard (ed.), Language, Counter – Memory, Practice: selected essays and interviews by Michel Foucault, “History of Systems of Thought”, σελ. 202.

[2] Michel Foucault: Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής, μτφρ. Κ. Χατζηδήμου – Ι. Ράλλη, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1989, (αγγλ. εκδ. Discipline and Punish: The Birth of the Prison).

[3] Michel Foucault: Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής, εκδ. Ράππα, σελ. 41.

(Επίσης, συνοπτική παρουσίαση της τιμωρικής κοινωνίας, υπάρχει στο: Μισέλ Φουκό: Ο μεγάλος εγκλεισμός - Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές, εκδ. Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999, το κείμενο: “Η κοινωνία της τιμωρίας”, σελ. 71 έως 90, (“La societe punitive”, στο Dits et ecrits 1954-1988, τομ. II: 1970-1975, σ. 456-470)).

Ενώ ωστόσο, στην Επιτήρηση και Τιμωρία το αντικείμενο της έρευνας είναι η αντικειμενοποίηση των ατομικών υποκειμένων μέσω των πειθαρχικών τεχνολογιών της εξουσίας, στη σειρά μελετών για την Ιστορία της Σεξουαλικότητας στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω, η ανάλυση επικεντρώνεται στις μορφές εξουσίας και τις τελετουργίες γνώσης μέσα από τις οποίες «ένα ανθρώπινο ον μετατρέπει τον εαυτό του σε υποκείμενο». (Michel Foucault, “The Subject and Power” στο Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics, H.L. Dreyfus and P. Rabinow, Harvester Press, Brighton 1982, σελ. 208).

[4] Michel Foucault: Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής, εκδ. Ράππα, σελ. 35-36.

[5] Βλπ. αναλυτικά για την ομάδα GIP στο: Μισέλ Φουκό: Ο μεγάλος εγκλεισμός - Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές, εκδ. Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999,

κυρίως τα κείμενα: “Για τον σωφρονιστικό εγκλεισμό” (“A propos de l’enfermement penitentiaire”, συζήτηση με τους A. Krywain και F. Ringelheim, στο Dits et ecrits 1954-1988, τομ. II: 1970-1975, σ. 435-445), “Φυλακές και εξεγέρσεις στις φυλακές” (“Gefangnisse und Gefangnisrevolten” συζήτηση με τον B. Morawe, στο Dits et ecrits 1954-1988, τομ. II: 1970-1975, σ. 425-432), “Ο μεγάλος εγκλεισμός” (“Die grosse Einsperrung” συζήτηση με τον N. Meienberg, 1972, στο Dits et ecrits 1954-1988, τομ. II: 1970-1975, σ. 296-306), “Η φυλακή όπως τη βλέπει ένας γάλλος φιλόσοφος” (“Il carcere visto da un filosofo francese” συζήτηση με τον F. Scianna, 1975, στο Dits et ecrits 1954-1988, τομ. II: 1970-1975, σ. 725-731), “Συνέντευξη του Μισέλ Φουκό” (“Interview de Michel Foucault” συζήτηση με τον C. Baker, Απρίλιος 1984, στο Dits et ecrits 1954-1988, τομ. IV: 1980-1988, σ. 688-696).

[6] Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής, σελ. 49.

[7] Ό.π., σελ. 50.

[8] Επιτήρηση και Τιμωρία, σελ. 105.

Σε συζήτησή του με τον F. Scianna το 1975 ο Foucault θα αναφέρει: «Στην αρχή πίστευα ότι για όλα έφταιγε ο Beccaria, οι μεταρρυθμιστές, με μια λέξη ο Διαφωτισμός. Μετά, παρατηρώντας τα πράγματα από πιο κοντά κατάλαβα ότι δεν είναι έτσι. Οι μεταρρυθμιστές, και ιδιαίτερα ο Beccaria, που όρθωναν το ανάστημά τους εναντίον των βασανιστηρίων και των ποινικών καταχρήσεων του μοναρχικού δεσποτισμού, δεν πρότειναν σε καμία περίπτωση τη φυλακή ως εναλλακτική λύση. Τα σχέδιά τους, και κυρίως του Beccaria, βασίζονταν σε μια καινούρια ποινική οργάνωση που προσπαθούσε να προσαρμόσει τις ποινές στη φύση του κάθε εγκλήματος [...]». «Η αναλογική σχέση ποινών και εγκλημάτων αντικατόπτριζε, και αντικατοπτρίζει ακόμη, την καινούρια καπιταλιστική ιδεολογία της κοινωνίας: μισθός ανάλογος με τη δουλειά, ποινή ανάλογη με το έγκλημα». (Μισέλ Φουκό: Ο μεγάλος εγκλεισμός, εκδ. Μαύρη Λίστα, σελ. 91-92).

Γενικά, την κοινωνία μας ο Foucault τη θεωρεί «συγγενική» του Bentham και όχι του Beccaria...

[9] Ό.π., σελ. 126.

[10] Ό.π., σελ. 129.

[11] Ο τύπος ωστόσο της αντικειμενοποίησης που αφορά τον εγκληματία για να εξελιχθεί περαιτέρω έπρεπε, υποστηρίζει ο Foucault, να περιμένει την εμφάνιση του πεδίου γνώσης των λεγόμενων ανθρωπιστικών επιστημών.

[12] Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής, σελ. 325

[13] Michel Foucault: "Επιτήρηση και τιμωρία: η γέννηση της φυλακής", εκδ. Ράππα, σελ. 38.

[14] ό.π., σελ. 39.

[15] ό.π., σελ. 39.

[16] ό.π., σελ. 40-41.

[17] ό.π., σελ. 41.

[18] ό.π., σελ. 185.

[19] ό.π., σελ. 186.

Το στρατιωτικό όραμα της κοινωνίας...

Μ. Foucault: Επιτήρηση-Τιμωρία, μέρος 2ο Η πειθαρχική κατανομή: "κελιά", "θέσεις", "σειρές"

Η πειθαρχία στηρίζεται πρώτα απ' όλα σε μια κατανομή των ατόμων στο χώρο. Για το λόγο αυτό εφαρμόζει διάφορες τεχνικές:

(α) Απαιτεί πολλές φορές την περίφραξη, τον καθορισμό ενός χώρου διαφορετικού από τους άλλους, ενός χώρου περιχαρακωμένου ' εδώ συμπεριλαμβάνονται τα κολέγια, οι στρατώνες, τα εργοστάσια...

(β) Τα πειθαρχικά συστήματα παρ' όλα αυτά χρησιμοποιούν τον χώρο με τρόπο πιο επιτήδειο: σύμφωνα με την αρχή της στοιχειώδους εντόπισης ή "δικτύωσης" το κάθε άτομο τοποθετείται σε μια θέση ' αποφεύγονται οι ομαδοποιήσεις και ο πειθαρχικός χώρος τείνει να διαιρείται σε τόσα τεμάχια όσα είναι και τα σώματα που πρέπει να κατανεμηθούν ' απαγορεύεται η ανεξέλεγκτη εξαφάνιση των ατόμων, οι άτακτες μετακινήσεις τους, η μη-χρησιμοποιήσιμη και επικίνδυνη συναδέλφωσή τους ' τακτική λοιπόν αντι-λιποταξίας, αντι-περιπλάνησης, αντι-συσπείρωσης. Κάθε στιγμή οφείλουν να επισημαίνονται οι απουσίες, να διακόπτονται οι άχρηστες επικοινωνίες, κάθε στιγμή η συμπεριφορά του καθενός πρέπει να αξιολογείται, να κυρώνεται. Κοντολογίς, η πειθαρχία οργανώνει ένα χώρο απομονωτικό και αναλυτικό,

(γ) Ο κανόνας των λειτουργικών θέσεων θα αρχίσει να κωδικοποιεί στα πειθαρχικά ιδρύματα επιπρόσθετα και έναν χώρο χρήσιμο: για παράδειγμα, τέλη του 18ου αιώνα, στα εργοστάσια, η αρχή της εξατομικιστικής αστυνόμευσης γίνεται περισσότερο περίπλοκη: η κατανομή των σωμάτων, η χωρική τακτοποίηση του συστήματος παραγωγής πρέπει να συνδέονται με τις διάφορες μορφές δραστηριότητας στην κατανομή των "θέσεων" ' η ταξινόμηση των εργατών σε σειρές για παράδειγμα θα σχηματίσει ένα μόνιμο αστυνομευτικό δίκτυο: η παραγωγή διαιρείται και η εργασιακή διαδικασία διαρθρώνεται από τη μια σύμφωνα με τις φάσεις και τα στάδιά της και από την άλλη σύμφωνα με τα άτομα που την εκτελούν: κάθε μεταβλητή - ταχύτητα, επιδεξιότητα, σταθερότητα, σθένος - μπορεί έτσι να παρατηρείται, να εκτιμάται και να καταγράφεται,

(δ) Στην πειθαρχία, "τα στοιχεία είναι εναλλάξιμα μεταξύ τους, αφού το καθένα τους καθορίζεται από τη θέση που κατέχει σε μια σειρά, και από την απόσταση που το χωρίζει από τα άλλα".[1] Μονάδα εδώ δεν αποτελεί το έδαφος ούτε ο τόπος, αλλά η θέση στη σειρά: η θέση που κατέχει κανείς σε μια ταξινόμηση, το σημείο όπου διασταυρώνονται μια γραμμή και μια στήλη. Η πειθαρχία "εξατομικεύει τα σώματα, ορίζοντας τον τόπο τους χωρίς να τα ριζώνει σ' αυτόν, αλλά τα κατανέμει και τα κάνει να κυκλοφορούν μέσα σε ένα δίκτυο σχέσεων".[2] Στη σχολική διάταξη, για παράδειγμα, ο "στοίχος" θα προσδιορίσει τη βασική μορφή κατανομής των ατόμων: κάθε μαθητής ανάλογα με την ηλικία του, τις επιδόσεις, τη διαγωγή, μετατοπίζεται αδιάκοπα σε σειρές κυψελοειδών κουτιών που άλλες είναι ιδεατές και δηλώνουν μια ιεραρχία γνώσης ή ικανοτήτων, και άλλες ερμηνεύουν με τρόπο υλικό την κατανομή αυτή των αξιών και των ικανοτήτων: κίνηση διηλεκτικής, όπου τα άτομα υποκαθιστούν το ένα το άλλο. Η οργάνωση ενός σειραίου χώρου κατέστησε εφικτό, ορίζοντας ατομικές θέσεις, να ελέγχεται ο καθένας και η ταυτόχρονη εργασία όλων ' έκανε να λειτουργεί ο σχολικός χώρος σαν μηχανή μάθησης, αλλά και επιτήρησης, ιεράρχησης και ανταμοιβής.

Οργανώνοντας λοιπόν η πειθαρχία "κελιά", "θέσεις", "σειρές", διαμορφώνει χώρους ταυτόχρονα αρχιτεκτονικούς, λειτουργικούς και ιεραρχικούς ' είναι χώροι που εξασφαλίζουν την παγίωση και επιτρέπουν την κυκλοφορία ' ορίζουν θέσεις και

καταδεικνύουν αξίες ' εγγυώνται την υπακοή των ατόμων, αλλά και μια μεγαλύτερη οικονομία χρόνου και κινήσεων ' είναι χώροι πραγματικοί, αλλά και ιδεατοί αφού πάνω σε αυτή τη διεύθυνση προβάλλονται χαρακτηρισμοί, αξιολογήσεις και ιεραρχίες. "Η πρώτη μεγάλη επιχείρηση της πειθαρχίας είναι, επομένως, η σύνθεση "πλαστικών εικόνων" (tableaux vivants) που μετατρέπουν τις συγκεχυμένες, ανώφελες ή επικίνδυνες μάζες σε φρόνιμες και τακτικές πολλαπλότητες".[3] Η σύνθεση "εικόνων": κατάρτιση ορθολογικών ταξινομήσεων των έμβιων, παρατήρηση και ρύθμιση της κυκλοφορίας εμπορευμάτων και χρήματος, επόπτευση των ατόμων, καταγραφή των ενόπλων δυνάμεων, κατανομή των αρρώστων και διαχωρισμός τους, συστηματική ταξινόμηση των ασθενειών - πρόκειται λέει ο Foucault για ζευγαρωτές ενέργειες: κατανομή και ανάλυση, έλεγχος και σαφήνεια. Ο πίνακας τον 18ο αιώνα είναι τόσο μια τεχνική της εξουσίας όσο και μια διαδικασία γνώσης. Το ζητούμενο εδώ είναι η οργάνωση του πολλαπλού, η απόκτηση ενός μέσου για την επισκόπησή του και την εξουσίασή του ' το ζητούμενο είναι η επιβολή σ' αυτό μιας "τάξης". Ο πίνακας, με την μορφή της πειθαρχικής κατανομής, θα αποτελέσει τη βάση για τη "μικροφυσική" της εξουσίας των "κελιών"...

Ο πειθαρχικός χρόνος

Στις πειθαρχίες συναντάμε μια απασχόληση η οποία είναι προγραμματισμένη λεπτομερώς: στα κολέγια, στα εργαστήρια, στα νοσοκομεία, στο στρατό, οι μέθοδοι που ακολουθούνται γι' αυτό είναι ο ακριβής καθορισμός του ρυθμού απασχόλησης, ο εξαναγκασμός σε καθορισμένες εργασίες, η ρύθμιση των κύκλων επανάληψης, η αυστηρή τελικά αστυνόμευση του χρόνου.[4] Η ακρίβεια, η επιμέλεια, η τακτικότητα, είναι οι θεμελιακές αρετές του πειθαρχικού χρόνου.

Κατά δεύτερον, έχουμε μια χρονική ρύθμιση των πράξεων που ξεπερνάει έναν απλό αναγκαστικό ρυθμό που επιβάλλεται από τα έξω: είναι ένα "πρόγραμμα" ' εξασφαλίζει τη διαμόρφωση της ίδιας της πράξης ' ελέγχει από τα μέσα την ίδια την εκτύλιξή της και τις φάσεις της. Καθορίζεται σιγά σιγά ένα είδος "ανατομο-χρονολογικού σχήματος της συμπεριφοράς". Η πράξη αποσυντίθεται στα στοιχεία της ' καθορίζεται η στάση του σώματος, των μελών και των αρθρώσεων ' για κάθε κίνηση δίνεται μια κατεύθυνση, μια κλίμακα, μια διάρκεια και ορίζεται η σειρά διαδοχής τους. "Ο χρόνος εισχωρεί στο σώμα και μαζί με αυτόν όλοι οι εξονυχιστικοί έλεγχοι της εξουσίας".[5]

Από εδώ, τρίτον, προκύπτει η συσχέτιση του σώματος και της χειρονομίας: ο πειθαρχικός έλεγχος δεν διδάσκει απλώς μια σειρά χειρονομιών ' επιβάλλει την καλύτερη δυνατή σχέση ανάμεσα σε μια χειρονομία και στην ολική στάση του σώματος, όρος απαραίτητος για αποτελεσματικότητα και ταχύτητα. "Ένα καλά πειθαρχημένο σώμα αποτελεί το λειτουργικό πλαίσιο και της παραμικρής ακόμα κίνησης".[6]

Τέταρτον, η πειθαρχία καθορίζει την σπονδύλωση σώματος και αντικειμένου: πρόκειται, λέει ο Foucault για μια "ενόργανη κωδικοποίηση του σώματος" η οποία συνίσταται στην ανάλυση της ολικής κίνησης σε δύο παράλληλες σειρές: σειρά των στοιχείων του σώματος που πρόκειται να ενεργοποιηθούν και σειρά των στοιχείων του αντικειμένου του οποίου γίνεται ο χειρισμός ' προσδιορίζεται η κανονική σειρά όπου ο καθένας από τους συσχετισμούς αυτούς κατέχει μια καθορισμένη θέση. Η εξουσία διεισδύει σε όλη την έκταση επαφής ανάμεσα στο αντικείμενο και στο σώμα ' δημιουργεί ένα σύμπλεγμα σώμα-όπλο, σώμα-εργαλείο, σώμα-μηχανή. "Η ρύθμιση που επιβάλλει η εξουσία είναι ταυτόχρονα και ο νόμος της δόμησης του εγχειρήματος". Η πειθαρχική εξουσία λειτουργεί "περισσότερο σαν σύνθεση παρά σαν παρακράτηση, περισσότερο σαν αναγκαστικός δεσμός με το μηχανισμό παραγωγής, παρά σαν βίαιη απόσπαση του προϊόντος".[7]

Πέμπτον, η πειθαρχία οργανώνει μια όχι αρνητική αλλά θετική οικονομία γύρω από την προγραμματισμένη απασχόληση ' σε αντίθεση με μια αρχή μη-οκνηρίας, προβάλλει την αρχή μιας αυξανόμενης χρησιμοποίησης του χρόνου: εξαντλητική χρήση λοιπόν παρά απασχόληση. Ο χρόνος κατακερματίζεται ' εντατικοποίηση της χρήσης και της παραμικρής στιγμής ως εάν να ήταν δυνατόν να πλησιάσουμε σε ένα ιδανικό σημείο όπου το ανώτατο όριο ταχύτητας φτάνει το ανώτατο όριο αποτελεσματικότητας. Ωστόσο με αυτή την τεχνική καθυπόταξης αρχίζει να διαμορφώνεται ένα νέο αντικείμενο: το στέρεο, μηχανικό σώμα αντικαθίσταται από το φυσικό σώμα που είναι φορέας φυσικών απαιτήσεων και λειτουργικών πιέσεων. Η συμπεριφορά και οι οργανικές απαιτήσεις της υποκαθιστούν την απλή φυσική της κίνησης.

Οι πειθαρχίες, επομένως, «που αναλύουν το χώρο, που αποσυνθέτουν και ανασυνθέτουν τις δραστηριότητες, πρέπει να νοούνται και σαν μηχανισμοί που αθροίζουν και κεφαλαιοποιούν τον χρόνο». Η κατάταξη των διαδοχικών δραστηριοτήτων σε "σειρές" θα επιτρέψει στην εξουσία να περιζώσει την διάρκεια: δίνεται με αυτόν τον τρόπο η δυνατότητα ενός εξονυχιστικού ελέγχου και μιας τακτικής παρέμβασης (για διαφοροποίηση, διόρθωση, τιμωρία, διαγραφή) σε κάθε χρονική στιγμή ' η δυνατότητα χαρακτηρισμού και χρήσης των ατόμων ανάλογα με το επίπεδό τους στις σειρές που διανύουν ' δυνατότητα συσώρευσης του χρόνου και των δραστηριοτήτων και επανεμφάνισή τους σε ένα τελικό αποτέλεσμα που αντιπροσωπεύει την τελειωτική ικανότητα ενός ατόμου. "Η εξουσία σπονδυλώνεται άμεσα με το χρόνο ' εξασφαλίζει τον έλεγχό του και εγγυάται τη χρήση του".

Οι πειθαρχικές μέθοδοι αποκαλύπτουν έναν γραμμικό χρόνο που οι στιγμές του εντάσσονται η μια στην άλλη, και που προσανατολίζεται σ' ένα τερματικό και σταθερό σημείο ' πρόκειται για έναν "εξελικτικό" χρόνο. Στο κέντρο της διάταξης του χρόνου σε σειρές ανακαλύπτουμε την "άσκηση". Πρόκειται για μια τεχνική με την οποία επιβάλλονται στα σώματα καθήκοντα ταυτόχρονα επαναληπτικά και διαφορετικά, αλλά πάντα κλιμακωτά. Κατευθύνοντας την συμπεριφορά προς μια τερματική κατάσταση, η άσκηση

επιτρέπει τον διηνεκή χαρακτηρισμό του ατόμου, εξασφαλίζει μιαν ανάπτυξη, μια παρατήρηση, μιαν αξιολόγηση ' στοιχείο μια πολιτικής τεχνολογίας του σώματος και της διάρκειας, η άσκηση "τείνει σε μιαν ατέρμονη εξαρτοποίηση του ανθρώπου".

Το στρατιωτικό όραμα της κοινωνίας

Η πειθαρχία εντούτοις, δεν είναι απλώς μια τέχνη κατανομής των σωμάτων, απόσπασης και σώρευσης του χρόνου, αλλά και σύνθεσης των δυνάμεων για την απόκτηση ενός μηχανισμού που τα αποτελέσματά του θα μεγιστοποιούνται χάρη στη μελετημένη συναρμογή των στοιχειωδών κομματιών που τον αποτελούν. Έτσι, κατά πρώτον, κάθε μεμονωμένο σώμα γίνεται στοιχείο που μπορούμε να το κινήσουμε, να το συναρμόσουμε σε άλλα. Η ανδρεία ή η δύναμή του παύουν να είναι οι κυριότερες μεταβλητές ' περισσότερο μετράει η θέση που κατέχει, η τακτικότητα, η σωστή σειρά. Το σώμα αρχίζει να αποτελεί εξάρτημα μιας πολυτμηματικής μηχανής.

Εξαρτήματα όμως, δεύτερον, είναι και οι διάφορες χρονολογικές σειρές που η πειθαρχία πρέπει να συνδυάζει για να σχηματίζει έναν σύνθετο χρόνο: ο χρόνος των μεν πρέπει να προσαρμόζεται στο χρόνο των άλλων, ώστε να αποσπάται από τον καθένα το ανώτατο ποσό δύναμης, και από όλους μαζί το βέλτιστο αποτέλεσμα.

Τρίτον, για τον υπολογισμένο αυτό συνδυασμό των δυνάμεων χρειάζεται ένα ακριβολόγο σύστημα διοίκησης: όλη η δραστηριότητα του πειθαρχημένου ατόμου πρέπει να ρυθμίζεται και να ενισχύεται με εντολές, διαταγές σύντομες και σαφείς. Η σχέση ανάμεσα σε αυτόν που επιβάλλει την πειθαρχία και σε εκείνον που υποβάλλεται σε αυτήν, είναι σχέση σηματοδότησης: δεν χρειάζεται να κατανοήσει κανείς την εντολή, αλλά να αντιληφθεί το σήμα και να ανταποκριθεί αμέσως σ' αυτό. Τα σώματα πρέπει να είναι τοποθετημένα μέσα σε έναν κόσμο από σήματα, και στο κάθε σήμα να αντιστοιχεί μια και μόνη υποχρεωτική απάντηση.

Συμπερασματικά, η πειθαρχία, με βάση τα σώματα που ελέγχει, κατασκευάζει μιαν "ατομικότητα προικισμένη με τέσσερα χαρακτηριστικά: είναι κυψελική (λόγω της χωρικής κατανομής), είναι οργανική (χάρη στην κωδικοποίηση των δραστηριοτήτων), είναι γενετική (χάρη στη συσσώρευση του χρόνου), είναι συνδυαστική (χάρη στη σύνθεση των δυνάμεων)". Για να τα πετύχει αυτά η πειθαρχία χρησιμοποιεί τέσσερις τεχνικές: φτιάχνει πίνακες, εντέλλεται γυμνάσια, επιβάλλει ασκήσεις, και για να εξασφαλίσει τέλος των συνδυασμό των δυνάμεων, σχεδιάζει "τακτικές".

"Η πολιτική ως τεχνική της εσωτερικής ειρήνης και τάξης, επιδίωξε να χρησιμοποιήσει το σύστημα του τέλειου στρατού, της πειθαρχημένης μάζας, της υπάκουης και χρήσιμης στρατιωτικής μονάδας, του συντάγματος στο στρατόπεδο ή στα πεδία, στα γυμνάσια και στις ασκήσεις". "Οι ιστορικοί των ιδεών αποδίδουν εύκολα το όραμα μιας τέλειας κοινωνίας στους φιλοσόφους και στους νομομαθείς του 18ου αιώνα ' ωστόσο, υπήρξε και ένα στρατιωτικό όραμα της κοινωνίας, το οποίο είχε σαν πλαίσιο αναφοράς όχι την φυσική κατάσταση του ανθρώπου αλλά τα επιμελώς υποταγμένα γρανάζια μιας μηχανής, όχι το πρωταρχικό συμβόλαιο αλλά τους μόνιμους καταναγκασμούς, όχι τα θεμελιακά δικαιώματα αλλά τα όλο και πιο προχωρημένα ατέλειωτα ντρεσαρίσματα, όχι τη θέληση του συνόλου αλλά την αυτόματη υπακοή".[8]

Η πειθαρχική εξουσία, επομένως, δεν αλυσοδένει τις δυνάμεις για να τις καθυποτάξει ' με την εκγύμναση προσπαθεί να τις συνάψει με τέτοιο τρόπο ώστε να τις πολλαπλασιάσει και να τις χρησιμοποιήσει. Η πειθαρχία "κατασκευάζει" άτομα ' "...είναι η ειδική τεχνική μιας εξουσίας που πορίζεται τα άτομα και ως αντικείμενα και ως όργανα για την άσκησή της. Δεν πρόκειται για μια θριαμβευτική εξουσία που, βασιζόμενη στην ίδια την υπερβολή της, μπορεί να έχει εμπιστοσύνη στην ανώτερη δύναμή της ' αλλά για μιαν εξουσία σώφρονα, καχύποπτη, που λειτουργεί σύμφωνα με μιαν υπολογισμένη αλλά μόνιμη οικονομία"[9]: τρόποι σεμνοί και μέθοδοι ελάσσονες αν συγκριθούν με τις μεγαλόπρεπες τελετουργίες της βασιλείας ή με τους εντυπωσιακούς μηχανισμούς του Κράτους. Αυτοί οι τρόποι, υποστηρίζει ο Foucault, θα εισβάλουν λίγο λίγο στις ανώτερες μορφές και τελικά θα επιβληθούν ' η επιτυχία της πειθαρχικής εξουσίας οφείλεται μάλλον στην χρήση απλών οργάνων: το ιεραρχικό βλέμμα, την κανονιστική κύρωση και το συνδυασμό τους - την εξέταση.

Η αφανής τέχνη του φωτός και η σωστή γεωμετρία

Η άσκηση της πειθαρχίας προϋποθέτει έναν μηχανισμό που εξαναγκάζει, όπου οι τεχνικές οπτικής παρακολούθησης απολήγουν στην επιβολή εξουσίας και όπου τα μέσα καταναγκασμού καθιστούν απόλυτα ορατούς εκείνους που επιτηρούνται. Βλέμματα που παρατηρούν χωρίς να γίνονται αντιληπτά: "μια αφανής τέχνη του φωτός και του ορατού, γράφει ο Foucault, προετοίμασε μια καινούρια γνώση του ανθρώπου, μέσα από τεχνικές για την καθυπόταξη και την εκμετάλλευσή του".[10]

Σχεόν ιδανικό πρότυπο των "παρατηρητηρίων" αυτών θα αποτελέσει το στρατόπεδο: το διάγραμμα μιας εξουσίας που ασκείται χάρη σε μια γενική ορατότητα. Στην πολεοδομία, στην οικοδόμηση των εργατικών οικισμών, των νοσοκομείων, των ασύλων, των φυλακών, των παιδαγωγικών ιδρυμάτων θα συναντάμε την αρχή στην οποία στηρίζεται αυτό το πρότυπο: μια χωροταξική διάρθρωση των ιεραρχημένων επιτηρήσεων. Αναπτύσσεται μια

νέα προβληματική: αυτή μιας αρχιτεκτονικής που σκοπός της δεν είναι μονάχα η επίδειξη (πολυτέλεια των ανακτόρων) ή η επιτήρηση του εξωτερικού χώρου (γεωμετρία των οχυρών), αλλά η διευκόλυνση ενός εσωτερικού, σπονδυλωτού και λεπτομερειακού ελέγχου - με το να είναι ορατοί όσοι διαμένουν εκεί. Η αρχιτεκτονική αυτή θα συντελέσει στην μεταμόρφωση των ατόμων: επιδρώντας στους στεγασμένους, ελέγχοντας τη συμπεριφορά τους, επιτρέποντας τη γνώση της προσωπικότητάς τους, αναμορφώνοντάς τους. Το παλιό σχήμα του εγκλεισμού και της περίφραξης - του αδιαπέραστου τοίχου, της ανθεκτικής ύλης, που εμποδίζει την είσοδο και την έξοδο - αρχίζει τώρα να το αντικαθιστά ο υπολογισμός των ανοιγμάτων, των περασμάτων και των διαφανειών.

Άπειρες οι υποψίες της επιτήρησης και η αρχιτεκτονική ανταποκρίνεται: διευκολύνεται μια προοδευτική αντικεμενοποίηση και μια ολοένα πιο διακριτική αστυνόμευση της ατομικής συμπεριφοράς. Από τα πειθαρχικά ιδρύματα θα εκπηγάσει μια μηχανοδομή ελέγχου που λειτουργεί ως μικροσκόπιο της διαγωγής.[11] Το τέλειο πειθαρχικό σύστημα θα επέτρεπε με μια μόνη ματιά τη διαρκή παρακολούθηση των πάντων - όλα βασισμένα στη σωστή γεωμετρία...

Χάρη στην ύπουλη επέκταση της ιεραρχημένης, συνεχούς και λειτουργικής επιτήρησης, η πειθαρχική εξουσία γίνεται ένα σύστημα ολοκληρωμένο, εσωτερικά συνδεδεμένο με την οικονομία και τους στόχους του μηχανισμού όπου η εξουσία αυτή ασκείται ' ακόμα, οργανώνεται ως εξουσία πολλαπλή, αυτενεργή, ανώνυμη - η λειτουργία της επιτήρησης είναι λειτουργία ενός δικτύου σχέσεων: επιτηρητές αδιάκοπα επιτηρούμενοι. Η εξουσία, στην ιεραρχημένη πειθαρχική επιτήρηση, δεν κατέχεται σαν ένα πράγμα, ούτε και μεταβιβάζεται σαν ιδιοκτησία ' λειτουργεί σαν «μηχανοδομή». Η πυραμιδική οργάνωσή της μπορεί μεν να της δίνει κάποιον "αρχηγό", αλλά ολόκληρο το σύστημα είναι εκείνο που παράγει εξουσία και κατανέμει τα άτομα. Η πειθαρχική εξουσία είναι απόλυτα αδιάκριτη αφού ελέγχει αδιάκοπα τα πάντα, αλλά και απόλυτα διακριτική διότι λειτουργεί κατά μεγάλο μέρος βουβά, σιωπηρά. "Χάρη στις τεχνικές της επιτήρησης, η "φυσική" της εξουσίας, η επίδραση στο σώμα, πραγματοποιούνται σύμφωνα με τους νόμους της οπτικής και της μηχανικής, σύμφωνα με ένα ολοκληρωμένο σύστημα από χώρους, γραμμές, οθόνες, δέσμες, βαθμίδες, και χωρίς να καταφεύγει, θεωρητικά τουλάχιστον, στην υπέρβαση, στον καταναγκασμό ή στη βία".[12]

Μικροσυστήματα ποινών: η κανονικοποίηση

Στο εργαστήριο, στο σχολείο, στο στρατό υφίσταται "ένα ολόκληρο "μικροσύστημα ποινών" για το χρόνο (καθυστερήσεις, απουσίες, διακοπές της εργασίας), τη δραστηριότητα (απροσεξία, αμέλεια, έλλειψη ζήλου), τη συμπεριφορά (αγένεια, ανυπακοή), τον λόγο (φλυαρία, αυθάδεια), το σώμα ("επιλήψιμη" στάση, άτοπες χειρονομίες, ακαθαρσία), τη

σεξουαλικότητα (απρέπεια, άσεμνη στάση)".[13] Ταυτόχρονα χρησιμοποιούνται ως τιμωρίες μια σειρά μέθοδοι από την ελαφριά σωματική τιμωρία μέχρι ορισμένες ελάχιστονες στερήσεις και ταπεινώσεις. Στόχος είναι η ποινικοποίηση και των πιο δυσδιάκριτων μερών της διαγωγής

Εκείνο που εμπίπτει στην αρμοδιότητα του πειθαρχικού ποινικού συστήματος είναι η μη-τήρηση ή η παράβλεψη του κανόνα, η εκτροπή από αυτόν. Κατά δεύτερον λοιπόν, στην πειθαρχία κολάσιμο είναι το ακαθόριστο πεδίο της μη-συμμόρφωσης. Η εντολή που οι πειθαρχικές ποινές οφείλουν να κάνουν σεβαστή είναι μικτού χαρακτήρα: είναι μια "τεχνητή" εντολή σαφώς προσδιορισμένη από έναν νόμο, αλλά και μια "φυσική" που καθορίζεται από παρατηρήσιμες διαδικασίες: τη διάρκεια μιας μαθητείας, το χρόνο μιας άσκησης κλπ. ' τα τελευταία αναφέρονται σε μια τακτικότητα που έχει ταυτόχρονα το χαρακτήρα ενός κανόνα. Η τιμωρία εδώ λοιπόν περιλαμβάνει ένα διπλό νομικό-φυσικό στοιχείο.

Τρίτον, εφόσον ο ρόλος της πειθαρχικής τιμωρίας είναι να περιορίζει τις παρεκτροπές, οφείλει επομένως να είναι επανορθωτική. Εκτός από τιμωρίες δανεισμένες από το δικαστικό πρότυπο (πρόστιμα, μαστιγώσεις, απομόνωση) τα πειθαρχικά συστήματα δίνουν σημασία κυρίως στην άσκηση - την εντατική, επαναλαμβανόμενη μαθητεία. Η πειθαρχική τιμωρία είναι, κατά μεγάλο μέρος, ισόμορφη προς την ίδια την υποχρέωση ' δεν είναι τόσο εκδίκαση του νόμου που παραβιάστηκε, όσο η επανάληψη ή ο επαυξημένος τονισμός της παρανομίας. Τιμωρία, ίσον άσκηση.

Τέταρτον, στην πειθαρχία η τιμωρία είναι ένα κομμάτι του διττού συστήματος ανταμοιβή- κύρωση. Οι συμπεριφορές και οι επιδόσεις εκτιμώνται με βάση δύο αντίθετες αξίες του καλού και του κακού ' μια ποινική λογιστική που ενημερώνεται αδιάκοπα, επιτρέπει τον κολαστικό απολογισμό του καθενός. Διαμέσου αυτής της μικροοικονομίας γίνεται εφικτή μια διαφοροποίηση όχι των πράξεων, αλλά των ίδιων των ατόμων, της φύσης τους, των δυνατοτήτων, του επιπέδου ή της αξίας τους: η πειθαρχία, δηλαδή, κυρώνοντας τις πράξεις με ακρίβεια, σταθμίζει την "αληθινή" ποιότητα των ατόμων ' "το ποινικό της σύστημα εντάσσεται στον κύκλο της γνώσης της ανθρώπινης προσωπικότητας".[14]

Πέμπτον τέλος, ο ρόλος της κατανομής σύμφωνα με τη θέση ή με τον βαθμό είναι διπλός: καταγράφει εκτροπές, ιεραρχεί προσόντα ή αρμοδιότητες, αλλά και τιμωρεί ή ανταμείβει. Η πειθαρχία ανταμείβει με μόνο το σύστημα της προαγωγής σε βαθμό, ενώ τιμωρεί με την υποβίβαση και την καθαίρεση - ο βαθμός καθ' εαυτός σημαίνει και ανταμοιβή ή τιμωρία.

Η τέχνη λοιπόν της τιμωρίας στο καθεστώς της πειθαρχικής εξουσίας δεν στοχεύει στον εξιλασμό ούτε ακριβώς στην καταστολή: αντιθέτως, ανάγει τις πράξεις, τις επιδόσεις, τις συμπεριφορές σε ένα σύνολο που αποτελεί πεδίο σύγκρισης και χώρος διαφοροποίησης

' διαφορίζει τα άτομα μεταξύ τους και σε συνάρτηση με έναν γενικό κανόνα ' μετράει με όρους ποσοτικούς και ταξινομεί με όρους αξίας τις ικανότητες, τη "φύση" των ατόμων ' διαμέσου του "αξιολογικού" αυτού μέτρου εξαναγκάζει σε συμμόρφωση ' τέλος, χαράζει το εξωτερικό σύνορο του μή-κανονικού. Εν κατακλείδι , η διηνεκής απειλή της ποινής συγκρίνει, διαφορίζει, ιεραρχεί, εξομοιώνει, αποκλείει. "Με μια λέξη: κανονικοποιεί".

Όλα αυτά βρίσκονται σε ευθεία αντίθεση με το δικαστικό ποινικό σύστημα, το οποίο δεν αναφέρεται σε παρατηρήσιμα φαινόμενα αλλά σε ένα corpus νόμων και κειμένων, δεν διαφορίζει άτομα αλλά χαρακτηρίζει πράξεις κατατάσσοντάς τες σε γενικές κατηγορίες, δεν τοποθετεί σε ιεραρχική κλίμακα αλλά χρησιμοποιεί μόνο την δυαδική αντίθεση επιτρεπτό-απαγορευμένο, δεν ομογενοποιεί αλλά καταδικάζει... Η πειθαρχία κατασκεύασε μια ολόκληρη καινούρια κολαστική λειτουργία που αυτή ακριβώς εισέβαλε λίγο λίγο στο μεγάλο δικαστικό σύστημα το οποίο φαινόταν πως αντέγραφε. Μέσα από τα διάφορα πειθαρχικά συστήματα αναδύεται η δύναμη του Κανόνα. Το Κανονικό καθιερώνεται ως αρχή καταναγκασμού στην εκπαίδευση, καθιερώνεται στην προσπάθεια για λειτουργία γενικών κανόνων υγείας, καθιερώνεται ακόμα στη ρύθμιση των βιομηχανικών μεθόδων και προϊόντων. Η "κανονικοποίηση" μετατρέπεται σε ένα από τα βασικά όργανα εξουσίας. Η δύναμη της κανονικοποίησης από μια άποψη εξαναγκάζει στην ομοιογένεια ' αλλά και συνάμα εξατομικεύει, επιτρέποντας να μετριόνται οι εκτροπές, να καθορίζονται τα επίπεδα, να ορίζονται οι ειδικότητες...

[1] ό.π., σελ. 193.

[2] ό.π., σελ. 194.

[3] ό.π., σελ. 196.

[4] Ειδικά για το νοσοκομείο, βλπ. για παράδειγμα το "Η ενσωμάτωση του νοσοκομείου στη σύγχρονη τεχνολογία", στο Πειθαρχία και γνώση, εκδ. ΕΜΕΑ, τοπικά ά 1994, Επιμ. Ιωσήφ Σολομών, Γεράσιμος Κουζέλης. Για το σχολικό μηχανισμό είναι πολύ ενδιαφέρον το βιβλίο του Ιωσήφ Σολομών: Εξουσία και τάξη στο σχολείο, εκδ. Αλεξάνδρεια.

[5] ό.π., σελ. 201.

[6] ό.π., σελ. 201.

[7] ό.π., σελ. 203.

[8] ό.π., σελ. 220-221.

[9] ό.π., σελ. 227.

[10] ό.π., σελ. 228.

[11] Το νοσοκομείο-οικοδόμημα οργανώνεται σιγά σιγά ως όργανο ιατρικής δράσης για να αποτελέσει στην ίδια την υλικότητά του θεραπευτικό παράγοντα ' στο στρατώννα, η γεωμετρία των διαδρόμων, η κατανομή και ο αριθμός των σκηνών, ο προσανατολισμός των εισόδων τους, η διάταξη των ζυγών και των στοίχων θα καθοριστούν τώρα με ακρίβεια για να ασκηθεί σωστά η επιτήρηση ' στον εκπαιδευτικό μηχανισμό μια ολόκληρη σειρά από "αξιωματικούς", επόπτες, παρατηρητές, επιμελητές, προγυμναστές, απαγγελείς προσευχών, γραφιάδες, ιερείς και επισκέπτες-επιθεωρητές θα παρελάσει από το σχολείο ' στο εργοστάσιο η επιτήρηση θα ασκείται από υπαλλήλους, επιστάτες, ελεγκτές, εργοδηγούς, ώστε να υπολογίζεται και να αξιολογείται η δραστηριότητα στην παραγωγή αλλά και η επιδεξιότητα, ο ζήλος των εργατών, η ετοιμότητά τους, η διαγωγή τους.

[12] ό.π., σελ. 236.

[13] ό.π., σελ. 237.

[14] ό.π., σελ. 240.